

КРИЗА АРХІВІВ ЯК НАСЛІДОК КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА

Сопоставляются неутешительные данные по сохранности архивных документов отдельных граждан (фотографий, свидетельств об образовании или права собственности) и подразделений архивной службы в районах и областном центре (г. Полтава). Анализируются причины невнимательного отношения ликвидируемых отраслевых организаций Полтавской области к своим архивам. Показано недостаточное финансирование в наши дни архивного дела, что ведет к потере кадров — архивистов. Для улучшения ситуации в архивном деле автор высказывает пожелание о внесении соответствующих изменений в действующие законы Украины.

Людство завжди хвилювало питання, як зберегти та передати майбутнім поколінням інформацію про свої історію, релігію, культуру. Здавна цьому слугували бібліотеки, музеї та архіви, про існування яких відомо вже з III тисячоліття до нашої ери. На жаль, за часів панування тоталітарних режимів багато архівів зазнали лихої долі Олександрійської бібліотеки. Але значно гірше, на наш погляд, те, що за сталінських часів відбулася мутація суспільної свідомості: вирости покоління «иванов, не помнящих родства», яким не потрібні архіви, бо вони не хочуть знати своїх дідів-прадівів. І якщо до Жовтневої революції практично в кожній родині був свій маленький архів, що складався з фотокарток, документів про освіту чи право власності, або хоча б метричних виписок, то сьогодні ми на кожному кроці зустрічаємось з недбалістю ставленням до особистих документів. Нам, архівістам, це добре відомо, адже більшість соціально-правових запитів, які виконують архіви, надходять від громадян, що загубили посвідчення про метричні записи, нагородження, документи про право власності, освіту чи трудову діяльність. Проте, якщо людина не береже власний архів, то чому ж тоді вона буде дбайливо ставитися до документів Національного архівного фонду? І ось тут ми стикаємося зі зневагою до документів на побутовому рівні, адже більшість наших співвітчизників незалежно від посади та соціального статусу не тільки нічого не чула про НАФ, але й архів вважає сховищем нікому не потрібних запарошених папірців. Таким чином спрацьовують два стереотипи, які глибоко вкоренилися у свідомості наших громадян ще за сталінських часів: існування так званого «досьє» на кожного і невпевненість у завтрашньому дні. Тобто, якщо найстаріше покоління українців звикло знищувати власний архів під час сталінських та гітлерівських репресій, то їх більш молоді співвітчизники дозволяли дітям гратися документами, палили їх після смерті старших членів сім'ї або просто викидали. Саме в макулатурі у 1992 р. був знайдений щоденник лікаря О. О. Несвіцького про події 1917–1922 рр. у Полтаві, виданий пізніше ДА Полтавської області¹.

З сумом необхідно констатувати, що органи влади та управління нашої держави не набагато краще ставляться до архівів, ніж пересічні громадяни. Про це свідчить хоча б той факт, що закон «Про національний архівний фонд і архівні установи» був затверджений Верховною Радою і набрав чинності лише через два роки після проголошення незалежності України — 24 грудня 1993 р. А «Типове положення про державний архів області, міст Києва і Севастополя», яке регламентує всі аспекти діяльності держархівів і надає їм статус місцевих органів влади, Кабінет Міністрів України затвердив у серпні 1996 р., тобто ще через три роки після прийняття закону. Та й сам закон в окремих частинах схожий скоріше на декларацію про наміри, ніж на правовий документ. Наприклад, у його преамбулі зазначено, що держава сприяє досягненню світового рівня в розвитку архівної справи², але сьогодні нашим архівам відключають охоронну сигналізацію, телефонний зв'язок і навіть опалення за несплату цих послуг. За таких умов стверджувати, що ми зможемо забезпечити збереженість документів, як у читальних залах США, обладнаних відеокамерами, а самі документи та книги — магнітними шифрами³; або почнемо застосовувати методи реставрації, як у Швейцарії, де планується масове розкислення документів на спеціальній установці, для будівництва якої парламент виділив 13,5 млн. франків кредиту та 10 млн. франків попереднього кредиту для розкислення фондів державної бібліотеки і федерального архіву протягом перших п'яти років⁴, — просто маніловщина. Взагалі складається враження, що прийнявши закон про НАФ, українська влада вирішила вважати свій обов'язок щодо архівів виконаним, тому що після введення його в дію пройшло більше п'яти років, а загальнодержавної Програми розвитку архівної справи, яку постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. доручалось прийняти Кабінету Міністрів України⁵, досі немає. Відсутність цієї програми, законодавчих актів (крім вказаного закону) призводить до неузгодженості в розвитку архівної галузі нашої країни. Наприклад, законодавчо зовсім не врегульоване питання про принципи зберігання машиночитаних документів.

На жаль, органи місцевої влади часто теж не виконують не лише статті закону, а й інші розпорядчі документи щодо архівів, прикриваючись відсутністю коштів. Наприклад, незважаючи на розпорядження голови Полтавської облдержадміністрації від 25 липня 1997 р. № 283 «Про забезпечення зберігання документів підприємств, установ і організацій різних форм власності, що ліквідуються», архіви для зберігання документів ліквідованих установ створені лише у м. Кременчуці, м. Лубнах та в Кобеляцькому районі. Питання про організацію такого архіву в обласному центрі вже давно назріло, але ніяк не вирішується. У м. Миргороді документи з

особового складу ліквідованих установ третій рік знаходяться на підлозі коридору держміськархіву - ἀδὰς ἀρὰνοὶ τοῦ ἰ δὲ ἰ ἄ ἰ ὕ.

Внаслідок правової неосвіченості керівників підприємств та установ і їх неконтрольованості в сучасних умовах вищими організаціями під час ліквідації цих підприємств без правонаступника документи залишаються напризволяще, бо в наказі про ліквідацію не обумовлюються місце та умови їх зберігання. Один з типових прикладів по Полтавській області — ліквідація без правонаступників впродовж 1990–1997 рр. організацій системи «Полтавбуд». Наслідком її проведення стало те, що документи з особового складу об'єднання «Полтавбуд» лежать без нагляду в його колишньому приміщенні, а документи тресту «Полтавпромбуд» зберігаються в АТЗТ «Полтавхіммашбуд», але довідки громадянам видавати нікому⁶.

Питання безвідповідальності керівників різних рівнів пов'язане з недосконалістю законодавчої бази збереження документів. У ст. 42 закону про НАФ передбачено, що винні у недбалому зберіганні, псуванні, знищенні, приховуванні, розкраданні документів несуть відповідальність згідно з чинним законодавством². У «Типовому положенні про державний архів області, міст Києва і Севастополя» зафіксоване право архіву подавати до суду позов про позбавлення власника документів НАФ, який не забезпечує належну їх збереженість, права на ці документи⁷. Але парадокс цієї ситуації в тому, що в українському законодавстві не існує конкретної статті про адміністративну чи кримінальну відповідальність за знищення документів, а для подання позову, щоб оскаржити в судовому порядку дії якогось недбалого керівника, архів просто не має коштів. Ми знаємо гарний законодавчий досвід 1920–х рр., коли у Карному Кодексі України існувала стаття 102¹, згідно якої самовільне використання або вивезення за межі УРСР, знищення, недбале зберігання, невзяття на облік архівних документів каралися штрафом до 300 крб. золотом, або примусовими роботами, або позбавленням волі на строк до одного року⁸. Гідний для наслідування і досвід Московського міського об'єднання архівів, якому надано право застосовувати штрафні санкції до організацій і підприємств незалежно від форм власності за порушення діючого законодавства з архівної справи. Ці санкції, за твердженням московських колег, стали дієвим економічним важелем впливу на недержавні організації⁹.

Для створення необхідних умов зберігання і поповнення НАФ потрібне достатнє фінансування архівної галузі. Статтею 25 закону про НАФ закріплені обов'язок власників документів утримувати в належному стані архівні споруди і приміщення, підтримувати в них відповідний технологічний режим, створювати страхові копії і фонди користування документами². На практиці ця стаття дуже часто не виконується, а наслідком стають псування і навіть втрати документів. Наведемо конкретні приклади по Полтавській області. Впродовж 1998 р. в аварійному стані перебувало приміщення Гадацького архівного відділу, в якому до того ж не працювала охоронно-пожежна сигналізація. Завідуюча

Шишацьким райархівом більше року не може добитися встановлення сигналізації, а Чорнухинським — її ремонту. В опалювальний сезон приміщення Карлівського архівного відділу взагалі відключили від системи тепlopостачання. Зіньківський, Машівський і Миргородський архівні відділи припинили комплектувати документами НАФ через відсутність площ для їх зберігання.

Окреме і дуже болюче питання — стан приміщення держархіву Полтавської області, яке складається з двох корпусів: № 1 — будинок 1901 р., переобладнаний під архів у 50–х рр. та № 2 — типова споруда колишнього партархіву. З технічної точки зору сховища корпусу № 1 обладнані дуже незручно — в разі необхідності евакуації складно буде швидко перемістити в'язки й коробки з триметрових стелажів або із сховища, де висота перекриття становить лише метр. Через давність будівлі корпусу № 1 вона потребує періодичного ремонту. Протягом осені 1998 — весни 1999 рр. її дах постійно протікав, а кошти для ремонту були виділені розпорядженням голови облдержадміністрації лише в квітні 1999 р. Тривожить і стан будівлі корпусу № 2, де внаслідок технічної помилки проектувальників відбувається процес відходження стін від арматурної основи.

Але зараз нас хвилює не лише технічний стан архівосховищ, але й їх перевантаженість, через що держархів області понад 10 років не планує приймання документів від установ, організацій та державних архівних установ низової ланки. Кількість справ постійного терміну зберігання, що знаходяться у відомчих архівах понад встановлені строки, постійно зростає і на 1 січня 1999 р. складає 74 тис., з них в організаціях обласного підпорядкування — 53 тис. Відсутність вільних площ не дозволяє прийняти документи за 1976–1987 рр. Завантаженість сховищ архіву в середньому становить 133,1%. Скупченість документів, порушення правил зберігання кіно-, фото-, фонодокументів і страхового фонду призводить до порушення існуючих норм зберігання, що може стати причиною їх псування чи навіть втрати. Роками не вирішується питання місцевими органами влади про будівництво нового чи виділення додаткового приміщення під архівосховища держархіву області. Навпаки, після передачі в 1991 р. будівлі колишнього партархіву, архів змусили відмовитись від оренди приміщення, в якому знаходилось архівосховище № 8. Крім того рішенням облвиконкому 4 робочих кімнати та 72 кв. м архівосховищ було виділено облрархіву РАГС [5, спр. 02–03].

Залишається низьким технічний рівень обладнання головної архівної скарбниці області. Звичайно, ми не претендуємо на заміну наших дерев'яно-металевих стелажів сучасними мобільними стелажми англійського виробництва, або запровадження вакуумної консервації документів, як «Мосміськархів»⁹. Але те, що держархів області не має ні камери для дезінфекції, ні магнітофона для перевірки стану фонодокументів, дуже ускладнює роботу.

Вже кілька років через відсутність коштів і розв'язку економічних зв'язків ми не можемо придбати плівку для виготовлення мікрофільмів і мікрофіш

I. Проблеми збереженості архівної спадщини: історія та сучасність

страхового фонду та фонду користування. У зв'язку зі скороченням у 1998 р. трьох реставраторів архів зараз не планує роботу з відновлення документів із згасаючим текстом. Нашим реставраторам іноді бракує клею та ледерину, тому вони навіть і не мріють про ламінування документів або інші сучасні види реставрації.

Що стосується зберігання документів в установах, то впродовж останнього десятиліття воно стало гіршим за всіма аспектами. В умовах економічної кризи документи масово створюються на найдешевших і часто неякісних носіях. Адже, якщо часто навіть описи друкуються на газетному папері, а, з іншого боку, більшість сучасних принтерних текстів водорозчинна і вицвітає, то архівістам XXI ст. доведеться зіткнутися з більш швидким руйнуванням документів 1990–х рр., здавалося б новіших, ніж 1960–70–х.

Інша, не менш актуальна проблема архівних підрозділів організацій, підприємств, установ — створення нормальних умов зберігання документів. На жаль, останнім часом в установах зростає кількість неупорядкованих документів, що порушує не лише ці умови, а й веде до втрати самих документів. Зокрема, з 234 організацій, віднесених до списку № 1 — джерел комплектування держархіву Полтавської області, лише 140 упорядковували документи за встановлений термін (по 1996 р.). Інші, серед яких ВАТ «Кременчуцький автомобільний завод», телерадіокомпанія «Лтава», обласне управління культури та інші, посилаються на скрутне матеріальне становище, яке не дозволяє їм оплатити послуги за виконання комплексу робіт з науково-технічного оброблення документів, а самостійно організувати цю роботу вони відмовляються⁵.

Не менш важлива в архівній галузі, ніж стан приміщення і обладнання, проблема кадрів. Відчуженість держави гасить усвідомлення громадської значущості архівної праці, зникає зацікавленість, йдуть кращі кадри, втрачаються спадкоємність і традиції архівної школи, що склалися десятиліттями. Впродовж останніх десяти років в архів не прийняли жодного молодого спеціаліста, лише 3 співробітники архіву області мають спеціальну вищу освіту, а з 30 завідуючих міськ-, райархівними — взагалі тільки 1. На жаль, в Україні ще недостатньо розроблена система підвищення кваліфікації для спеціалістів і практично відсутня для робітників вищої кваліфікації. Непогано було б вивчити досвід Московської «Архівної школи» з підвищення професійного рівня архівістів і краще з нього застосовувати на практиці. А до того часу нам, напевно, буде дуже складно досягнути рівня західних країн по збереженості архівних документів, якщо, наприклад, у Швеції реставрацією займаються лише співробітники зі спеціальними освітою і підготовкою у цій галузі¹⁰.

Серед працівників ділових служб та архівних підрозділів установ, організацій, підприємств, віднесених до списку № 1, лише один має спеціальну вищу освіту. Щоб підвищити їх фаховий рівень, держархів разом з центром підвищення кваліфікації державних службовців і керівників державних підприємств, установ, організацій при облдержадміністрації в 1998 р. запровадили курси з питань орга-

нізації документаційного забезпечення управління та роботи відомчого архіву, на яких навчалися 120 чоловік [5, спр. 02–03].

Не можна не згадати і про низький рівень свідомості працівників, що відповідають за збереження документів, як в державних, так і у відомчих архівах. Адже низький рівень оплати праці в архівах (а в організаціях відповідальним за архів часто взагалі не доплачують за цю роботу) і невпевненість у завтрашньому дні, що посилилась після скорочення штату облархіву на 25%, зменшення зарплати і частими її затримками, викликають прояви індивідуальності відповідальних за збереження документів працівників, що кінець кінцем спричинює часткову і навіть повну втрату документів.

Підведемо невтійні підсумки рівня збереженості архівних документів на сучасному етапі. Їх фізичний стан поступово погіршується через неспроможність архівних установ підтримувати необхідний температурно-вологісний режим, проводити реставраційні роботи в повному об'ємі, мікрофільмувати документи. Документи губляться у відомствах внаслідок безвідповідальності, вони псуються через порушення умов експлуатації приміщень і непрофесіоналізм реставраторів.

Ми завжди жили не заможно. Але в кінці 1980–х рр. мали налагоджену діючу структуру архівної справи, планове функціонування її основних напрямків, чітку концепцію забезпечення збереженості документів як систему завдань, що дозволяла в умовах обмежених можливостей галузі кількісно прогнозувати і вирішувати проблеми збереження, зокрема у будівельно-ремонтній, виробничій, методичній, кадровій, науковій сферах. Сьогодні немає головного: стабільності забезпечення, стабільності планів, стабільності перспектив. Щоб зберегти наші архівні скарби в сучасних складних умовах, треба на загальнодержавному рівні домогтися вирішення питання про достатнє фінансування архівної галузі, внесення необхідних змін в чинне законодавство, організацію системи професійної підготовки.

Примітки

¹ Несвіцький О. О. Полтава у дні революції та в період смуту 1917–1922 рр. — Полтава, 1995. — С. 12.

² Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 15. — С. 394–406.

³ Быкова Л. А., Леонтьева О. Г. Организация доступа к архивным документам в США // Отечественные архивы. — 1998. — № 6. — С. 102–109.

⁴ «У архивных документов своя жизнь, так будем относиться к ней бережно!» — призывают швейцарские архивисты // Отечественные архивы. — 1998. — № 5. — С. 93–98.

⁵ Поточне діловодство ДА Полтавської обл. за 1999 р., спр. 01–14.

⁶ Те саме за 1998р., спр. 05–14.

⁷ Зібрання постанов Уряду України. — 1996. — № 17. — С. 8–13.

⁸ Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. — 1922. — № 47. — С. 834.

⁹ Манькин В. А. Московское городское объединение архивов: десятилетие работы // Отечественные архивы. — 1998. — № 6. — С. 47–52.

¹⁰ Колосова Т. Ю., Носков К. В., Салова В. В. Реставрация архивных документов в Швеции // Отечественные архивы. — 1998. — № 3. — С. 105–109.